

SIMPTOMATOLOGIA DEPRESSIVA, ESTRÈS PERCEBUT I SUPORT SOCIAL EN ADOLESCENTS VÍCTIMES DE CIBERASSETJAMENT

SINTOMATOLOGÍA DEPRESIVA, ESTRÉS PERCIBIDO Y APOYO SOCIAL EN ADOLESCENTES VÍCTIMAS DE CIBERBULLYING

DEPRESSIVE SYMPTOMS, PERCEIVED STRESS AND SOCIAL SUPPORT IN ADOLESCENT VICTIMS OF CYBERBULLYING

Jessica Ortega-Barón, Sofía Buelga i Eva Torralba

Resum

Els estudis suggereixen que el ciberassetjament comporta greus conseqüències a nivell psicosocial per a les cibervíctimes, a més les víctimes no confien que els adults i les autoritats siguin capaços d'ajudar-los. Per això l'objectiu principal d'aquest treball fou analitzar si hi ha diferències en l'ajust psicològic (depressió i estrès percebut) i social (percepció de suport social formal i informal) entre adolescents víctimes i no víctimes d'assetjament mitjançant les noves tecnologies de la informació (TIC). La mostra va ser formada per 590 adolescents d'ambdós sexes i d'edats compreses entre els 11 i els 18 anys, els quals van omplir per als objectius del present estudi les escales de: victimització a través del telèfon mòbil i a través d'internet; depressió; estrès percebut; i suport social comunitari. Els resultats han indicat que les víctimes de ciberassetjament tenen puntuacions superiors en simptomatologia depressiva, estrès percebut, i puntuacions inferiors en la percepció de suport social dels sistemes formals, en comparació amb els adolescents no victimitzats, no havent-hi diferències significatives entre els grups en la percepció de suport social dels sistemes informals. Es discuteixen aquests resultats i les seues implicacions per a futures investigacions.

PARAULES CLAU: ciberassetjament, víctimes, depressió, estrès, suport social.

Abstract

Several researches have demonstrated that cyberbullying does serious emotional harms to the victims, and these victims aren't confident that their parents and the authorities will solve the problem. In this line, the aim of the present study was to examine the differences in psychological adjustment (depression and perceived stress) and social adjustment (perception of formal and informal social support) among adolescent victims and non-victims of cyberbullying. The sample was composed of 590 adolescents, ranging from 11 to 18 years old, these adolescents filled out the scales: victimization through mobile phone and Internet; depression; perceived stress; and community social support. Results indicated that victims of cyberbullying have higher scores on depressive symptoms, perceived stress, and lower scores in perceived social support from formal systems, compared to teenagers that were not victimized. There were no significant differences between the two groups in perception of informal social support systems. Implications of the findings are discussed and suggestions for future research are made.

KEY WORDS: cyberbullying, victims, depression, perceived stress and social support.

Resumen

Los estudios sugieren que el ciberbullying conlleva graves consecuencias a nivel psicosocial para las cibervíctimas, y que éstas no confían en que los adultos y autoridades sean capaces de ayudarles. Por ello, el objetivo principal de este trabajo fue analizar si existen diferencias en el ajuste psicológico (depresión y estrés percibido) y social (percepción de apoyo social formal e informal) entre adolescentes víctimas y no víctimas de acoso a través de las Nuevas Tecnologías de la Información (TIC). La muestra estuvo formada por 590 adolescentes de ambos sexos y de edades comprendidas entre los 11 y los 18 años a los que se les pasaron para los objetivos del presente estudio las escalas de: victimización a través del teléfono móvil y a través de internet; depresión; estrés percibido; y, apoyo social comunitario. Los resultados indicaron que las víctimas de ciberbullying tienen puntuaciones superiores en sintomatología depresiva, estrés percibido, y puntuaciones inferiores en la percepción de apoyo social de los sistemas formales, en comparación a los adolescentes no victimizados, no habiendo diferencias significativas entre los grupos en la percepción de apoyo social de los sistemas informales. Se discuten estos resultados y sus implicaciones para futuras investigaciones.

PALABRAS CLAVE: ciberacoso, víctimas, depresión, estrés, apoyo social.

Agraïments: aquesta investigació s'ha elaborat dins el marc del Projecte d'Investigació PSI2012-33464 "La violencia escolar, de pareja y filio-parental en la adolescencia desde la perspectiva ecológica", subvencionat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat del Govern d'Espanya.

* Jessica Ortega Barón. Departament de Psicologia Social. Universitat de València.

Av. Blasco Ibañez, 21. 46010 València. Jessica.Ortega@uv.es

** Sofía Buelga. Departament de Psicologia Social. Universitat de València.

Av. Blasco Ibañez, 21. 46010 València. Sofia.Buelga@uv.es

*** Eva Torralba. Departament de Psicologia Social. Universitat de Castella-la Manxa.

Edifici Melchor Cano Camino del Pozuelo, s/n 16071 Conca. EvaMaria.Torralba@uclm.es

Introducció

Els avenços tecnològics dels últims 10-15 anys han possibilitat que l'assetjament escolar tradicional haja traspasat les barreres de les escoles per a continuar en les pròpies cases de les víctimes (Buelga, 2013). De fet, és molt freqüent que els adolescents involucrats en l'acaçament escolar també estiguen involucrats en el ciberassetjament; apareixen taxes del 80% de coincidència entre aquestes dues formes d'intimidació (Riebel, Jäger i Fischer, 2009). El ciberassetjament (CB) és un nou tipus d'acaçament propi del món digital d'aquest segle XXI, que consisteix en la utilització de mitjans tecnològics, principalment internet i el telèfon mòbil per a danyar, intimidar i maltractar els iguals (Katzner, Fetchenhauer i Belschak, 2009; Li, 2007).

Aquesta modalitat de violència a través de les TIC té unes característiques que augmenten el seu potencial per a fer mal a la víctima. Per una part, la invisibilitat de l'assetjador augmenta la indefensió de la víctima en no saber realment a qui s'enfronta, bé que la majoria d'ocasions creu conèixer la seua identitat. Per altre costat, una altra característica del ciberassetjament, que afecta greument la reputació social de la víctima, és la humiliació pública que tenen les ciberagressions, ja que poden arribar ràpidament a milers d'espectadors, que poden convertir-se, al mateix temps, en nous ciberagressors (Sabella, Patchin i Hinduja, 2013). No existeixen llocs segurs per a evitar les agressions públiques en la xarxa: poden aparèixer en qualsevol lloc de l'escenari virtual i en qualsevol moment del dia durant les 24 hores.

El cas és que la prevalença del CB està creixent entre els adolescents a causa de l'expansió i l'ús cada vegada més freqüent i en edats cada vegada més primerenques dels dispositius electrònics (Guadix, 2014). Un estudi realitzat a Espanya indica una prevalença de víctimes del 24,6% (Navarro, Serna, Martínez i Ruiz-Oliva, 2013). El progressiu augment de la prevalença de la cibervictimització segons la literatura científica es deu en part a l'existència de nous dispositius, com ara l'Smartphone, que per les seues característiques han augmentat l'ús diari de les TIC (Buelga i Cholz, 2013).

Certament, els efectes negatius del ciberassetjament causen un elevat dany psicosocial i emocional sobre les víctimes: les víctimes tenen sentiments d'ansietat, idees suïcides, por, nerviosisme, irritabilitat, somatitzacions, trastorns del son i dificultats per concentrar-se (Garaigordobil, 2011), i queden en situació de risc a l'hora de tenir problemes de desenvolupament que poden persistir en l'edat adulta. No hi ha dubte que la conseqüència més extrema del ciberassetjament es el suïcidi quan la víctima no té la capacitat per suportar tant de patiment (Mendoza, 2012). En els últims anys, lamentablement ha augmentat el nombre de suïcidis en adolescents víctimes d'aquest tipus de ciberassetjament; un dels més recents és el de Viviana Aguirre, que amb 14 anys va decidir acabar amb la seua vida després de ser assetjada diàriament en l'escola i a través de les xarxes socials. Sobre això, els resultats de l'estudi d'Hinduja i Patchin, (2010) revelen que els joves que han experimentat acaçament cibernètic tenien en major grau pensaments suïcides i eren més propensos a intentar suïcidar-se que els adolescents que no havien experimentat ciberassetjament. Els suïcidis i intents de suïcidi evidencien encara més la necessitat d'adoptar mesures urgents per a prevenir aquests successos tràgics. Encara que la majoria dels casos no arriben a ser tan greus, el distrès emocional causat per aquest tipus de maltractament és efectivament molt elevat amb conseqüències molt perniciosos per al desenvolupament psicosocial actual i futur de les cibervíctimes. Les mateixes víctimes perceben que tenen pitjor salut psicològica i consideren que l'experiència del ciberassetjament és molt angoixant (Brolin Låftman, Modin, Östberg, 2013). La investigació ha trobat que l'assetjament cibernètic s'associa

amb emocions negatives com ara la tristesa, la ira, la frustració, la vergonya, por, baixa autoestima i pensaments suïcides (Patchin i Hinduja, 2011; Ybarra, Diener-West i Leaf, 2007; Schneider, O'Donnell, Stueve i Coulter, 2012). Aquest deteriorament de la víctima a nivell psicològic afecta també la forma en què es relaciona l'adolescent amb el seu entorn escolar, familiar i social (Price i Dalgleish, 2010).

En aquest sentit, un aspecte important a valorar en la problemàtica del ciberassetjament és com l'adolescent victimitzat percep que el seu entorn pot ajudar-lo a eixir d'aquesta situació d'intimidació. Segons l'estudi de Li (2007), un terç dels adolescents no creuen que professors, altres adults i autoritats, encara que tinguen coneixement de l'existència d'un problema d'acaçament cibernètic en l'escola, siguen capaços d'ajudar la víctima i solucionar el problema. A més, d'acord amb alguns estudis els companys són les primeres persones a les quals acudeixen les víctimes per a trobar solucions (Brooks, Magnusson, Spencer i Morgan, 2012). La falta de confiança en els adults junt amb el deteriorament psicològic en els adolescents cibervictimitzats, són dos aspectes que poden contribuir a fer més greu i perpetuar l'experiència de ciberassetjament.

Tenint en compte tot açò, l'objectiu principal d'aquest treball ha sigut estudiar l'ajust psicosocial de la víctima en variables de tipus emocional (depressió i estrès percebut) i variables de tipus social (percepció de suport social en els sistemes formals i informals). Els objectius específics han sigut: (1) analitzar si existeixen diferències significatives entre adolescents víctimes i no víctimes de ciberassetjament en les variables psicològiques de simptomatologia depressiva i estrès percebut; 2) analitzar si existeixen diferències significatives entre adolescents víctimes i no víctimes de ciberassetjament en la percepció de suport social tant per part dels sistemes formals com per part dels sistemes informals; i, 3) determinar en quina mesura el ciberassetjament i les variables d'estudi (depressió, estrès percebut i percepció de suport social dels sistemes formals i informals) estan relacionats entre si .

Metodologia

Participants

La mostra d'aquesta investigació està composta per 590 adolescents d'ambdós sexes, 333 xics (56,4%) i 257 xiques (43,6%) d'edats compreses entre 11 i 18 anys (M= 14,06, DT=1,61). Els adolescents participants pertanyen a tres centres educatius públics de la ciutat de València (Espanya). Un 49% dels participants cursaven primer cicle de l'ensenyança secundària obligatòria (n=289) , un 38,6% segon cicle d'ESO (n=228), i un 12,4% Batxillerat (n=73).

Instruments

Escala de victimització a través del telèfon mòbil i a través d'internet (CYBVIC: Buelga, Cava i Musitu, 2012). L'escala està formada per 18 ítems que mesuren l'acaçament experimentat pel telèfon mòbil i per internet durant l'últim any en un rang de resposta d'1 a 4 (mai, poques vegades, moltes vegades i sempre). La victimització a través del telèfon mòbil la formen 8 ítems (exemple, "M'han insultat o ridiculitzat amb missatges o trucades") i la victimització a través d'internet s'avalua amb els mateixos 8 ítems, a més d'incloure'n 2 de relacionats amb la suplantació de la identitat (exemple, "S'han fet passar per mi per a dir o fer coses roïnes en internet"). El coeficient de fiabilitat alfa de Cronbach obtingut en aquesta escala fou de 0,92.

Escala de depressió del Centre d'Estudis Epidemiològics dels Estats Units (CES-D: Radloff, 1977; adaptada por Herrero i Meneses, 2006). Aquesta escala està composta

per 7 ítems que en un rang de resposta de 1 a 4 (mai, poques vegades, moltes vegades i sempre) proporciona una mesura general de l'estat d'ànim depressiu (exemple, "Em vaig sentir deprimat"). El coeficient de fiabilitat alfa de Cronbach de aquesta escala fou de 0,81.

Escala d'estrès percebut (EEP) (PSS4: Cohen i Williamson, 1988; adaptada per Herrero i Meneses, 2006). Els 4 ítems que conformen aquesta escala en un rang de resposta de 1 a 4 (mai, poques vegades, moltes vegades i sempre) ofereixen una mesura general de l'estrès percebut pels adolescents durant l'últim mes (exemple, "He sentit que les dificultats s'amuntaven sense poder solucionar-les"). El coeficient de fiabilitat alfa de Cronbach obtingut en aquesta escala fou de 0,64.

Escala de suport social comunitari (Gracia, Musitu i Herrero, 2002; adaptada per Herrero i Gracia, 2007). Per als objectius d'aquesta investigació es van utilitzar la dimensió de suport social en els sistemes informals composta per 10 ítems, i la dimensió de suport social en els sistemes formals composta per 5 ítems. En un rang de resposta de 1 a 4 (molt en desacord, en desacord, d'acord i molt d'acord) aquesta escala avalua la percepció de suport que perceben els adolescents tant en els sistemes informals, com ara l'entorn amb el qual es relaciona de forma diària l'adolescent (exemple, "En el meu barri puc trobar algú que m'escolte quan em sent malament") com en els sistemes formals, que fan menció de les institucions, serveis socials o l'escola (exemple, "Si tinguera problemes personals, econòmics, familiars, etc., acudiria a aquests serveis"). El coeficient de fiabilitat alfa de Cronbach obtingut per a la subescala de suport social en els sistemes informals fou de 0,85, i de 0,72 per a la subescala de suport social en els sistemes formals.

Procediment

Es va sol·licitar permís per carta a cadascun dels centres docents seleccionats per mostreig de conveniència per a participar en la investigació. La selecció dels participants es va realitzar mitjançant un mostreig estratificat per conglomerats (Santos, Muñoz, Juez i Cortiñas, 2003). Les unitats de mostreig foren els centres educatius públics de la ciutat de València, i els estrats s'establiren en funció de la variable curs acadèmic, que comprenia els nivells de 1r, 2n, 3r i 4t d'ESO, i 1r i 2n de Batxillerat. Una vegada obtinguts els permisos corresponents, es va procedir a la realització d'un seminari de caràcter informatiu, destinat al professorat i a la direcció del centre amb la finalitat d'explicar-los amb més detall els objectius de la investigació, i obtenir les autoritzacions dels pares dels adolescents per participar en la investigació. Posteriorment, un grup d'investigadors prèviament entrenats van administrar els instruments als adolescents, durant l'horari escolar i en les seues aules habituals. Mentre els passaven els qüestionaris de forma individual, es va informar en tot moment els adolescents que la seua participació en la investigació era voluntària i anònima.

Anàlisi de dades

En primer lloc, es van utilitzar les puntuacions dels subjectes en l'escala de victimització a través del telèfon mòbil i a través d'internet (CYBVIC) amb la finalitat d'identificar els adolescents víctimes i no víctimes. Els subjectes que puntuaren 1 en un o més ítems de l'escala foren assignats al grup de cibervíctimes. Tambien es va realitzar una anàlisi de contingència per analitzar la distribució de les cibervíctimes en funció del sexe i l'edat (cicle acadèmic) de la víctima.

En segon lloc, amb el paquet estadístic SPSS 20, es van realitzar proves t per a mostres independents entre el grup de víctimes i no víctimes d'assetjament cibernètic

per a comprovar si existien diferències significatives en les variables depressió, estrès percebut i percepció de suport social en els sistemes informals i formals.

Per últim, en tercer lloc, es va realitzar una anàlisi de correlació entre el ciberassetjament i les variables psicològiques (depressió i estrès percebut) i les variables de percepció de suport social (en els sistemes informals i en els sistemes formals).

Resultats

Pel que respecta a la prevalença de ciberassetjament, les dades indiquen que del total de la mostra de 590 adolescents, el 76,4% (n=451) mai no han sigut víctimitzats per internet i pel mòbil, mentre que el 23,6 % (n=139) ha sigut víctima de ciberassetjament durant l'últim any.

Tal i com s'observa en la Taula 1, un 48,2% de les víctimes són xics i un 51,8% són xiques.

La prova de khi-quadrat de Pearson revela que la variable sexe és dependent de ser o no víctima de ciberassetjament ($\chi^2=5.021$, $gl=1$, $p < 0,05$). En relació amb l'edat, es constata que quasi la meitat de les víctimes (49,6%) està en el primer cicle de l'Educació Secundària (12-14 anys), un terç (32,4%) en el segon cicle d'ESO (14-16 anys) i un 18% en Batxillerat (16-18 anys). La prova de khi-quadrat de Pearson revela que la variable cicle acadèmic és també dependent de ser o no víctima de ciberassetjament ($\chi^2=6.496$, $gl=2$, $p < 0,05$); pel que fa a la magnitud de l'associació entre el nivell acadèmic i la incidència de ciberassetjament, els resultats revelen que existeix poca associació entre estes dues variables (V de Cramer = 0,105; $p=0,039$).

TAULA 1. Distribució de les víctimes de ciberassetjament en funció del sexe i cicle d'ensenyança secundària. Freqüència i percentatge.

Cibervíctimes	1^r Cicle (ESO)	2ⁿ Cicle (ESO)	Batxillerat	Total
Xics	34 (24,5%)	21 (15,1%)	12 (8,6%)	67 (48,2%)
Xiques	35 (25,2%)	24 (17,3%)	13 (9,4%)	72 (51,8%)
Total	69 (49,6%)	45 (32,4%)	25 (18%)	139 (100 %)

D'altra banda, els resultats de les proves t per a mostres independents indiquen que no existeixen diferències significatives entre xics i xiques en la variable ciberassetjament ($t= 0,97$; $p=0,922$), encara que, tal com es constata en la Taula 2, sí que hi ha diferències significatives entre el grup de víctimes i no víctimes per ciberassetjament en les variables psicològiques analitzades: simptomatologia depressiva i estrès percebut, i també en la variable de suport social en els sistemes formals. No obstant això, la variable suport social en els sistemes informals no presenta diferències significatives.

TAULA 2. Mitjanes (desviacions típiques) i prova T de Student entre víctimes i no víctimes de ciberassetjament en simptomatologia depressiva, estrès percebut i suport social en sistemes informals i formals.

Variabls	No víctimes	Víctimes	T	P
Simptomatologia depressiva	1,84 (0,57)	2,24 (0,66)	-5,36	<0,001
Estrès percebut	2,00 (0,61)	2,32 (0,63)	-6,37	<0,001
Suport social en sistemes informals	3,00 (0,61)	2,95 (0,58)	0,76	0,448
Suport social en sistemes formals	2,73 (0,69)	2,52 (0,74)	2,87	0,003

Respecte a les variables emocionals, i en concret en relació amb la simptomatologia depressiva, els resultats indiquen l'existència de diferències estadísticament significatives ($t=-5,36$; $p=0,000$) entre els grups, de manera que les víctimes puntuen més alt en simptomatologia depressiva ($M=2,24$, $DT=0,66$) que el grup de no víctimes ($M=1,84$, $DT=0,57$). També s'observen diferències significatives entre els grups de contrast en l'estrès percebut ($t=-6,37$; $p=0,000$); les cibervíctimes experimenten més estrès percebut ($M=2,32$, $DT=0,63$) que els estudiants que no són víctimes d'acaçament a través d'internet i del mòbil ($M=2$, $DT=0,61$).

Pel que fa a les variables de percepció de suport social, s'observen diferències estadísticament significatives entre els grups en la dimensió suport social en els sistemes formals ($t=2,87$; $p=0,003$). D'aquesta manera, les víctimes de ciberassetjament presenten puntuacions més baixes en la percepció de suport social en els sistemes formals ($M=2,52$, $DT=0,74$) en comparació amb els adolescents no victimitzats ($M=2,73$, $DT=0,69$). No obstant això, pel que fa a la percepció de suport social en els sistemes informals no s'observen diferències significatives entre víctimes i no víctimes de ciberassetjament ($t=-0,76$; $p=0,448$). Després de realitzar el càlcul de la d de Cohen, s'observa que la grandària de l'efecte d'aquestes variables indica que les diferències significatives no són gaire rellevants a excepció de la variable suport en els sistemes formals, que presenta una grandària de l'efecte $d=0,29$, considerat xicotet pels experts.

Finalment, l'anàlisi de correlació de Pearson confirma que hi ha correlacions estadísticament significatives entre el ciberassetjament i totes les variables considerades en aquest treball (taula 3), a excepció de la variable suport social en els sistemes informals.

TAULA 3. Correlacions de Pearson entre la variable ciberassetjament i les variables: simptomatologia depressiva, estrès percebut, suport en els sistemes informals i formals.

Variab les	1	2	3	4	5
1.Ciberassetjament	–				
2.Simptomatologia depressiva	0,31**	–			
3.Estrès percebut	0,26**	0,61**	–		
4. Suport social en sistemes informals	-0,08	-0,14**	-0,16**	–	
5.Suport social en sistemes formals	-0,09*	-0,20**	-0,13**	0,28**	–

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

El ciberassetjament correlaciona positivament amb les variables emocionals analitzades en aquest estudi: simptomatologia ($r = 0,31$, $p < 0,01$), i estrès percebut ($r = 0,26$, $p < 0,01$). D'altra banda, quant a les variables de suport social, s'observa una correlació significativa negativa en la percepció de suport social en els sistemes formals ($r = -0,09$, $p < 0,05$), al contrari que en la variable suport social en els sistemes informals, en la qual no s'observa una correlació significativa amb el ciberassetjament.

Discussió

L'objectiu principal d'aquest treball ha sigut analitzar l'ajust psicològic i social en adolescents víctimes de ciberassetjament, tenint en compte a l'hora de fer les anàlisis de variables de tipus emocional (simptomatologia depressiva i estrès percebut) i variables de tipus social (percepció de suport social en els sistemes informals i formals). Per a això es va analitzar, en primer lloc, la prevalença de cibervíctimes distribuïdes segons sexe i cicle acadèmic. En segon lloc, es va analitzar l'existència de diferències entre adolescents víctimes i no víctimes de ciberassetjament en les variables d'estudi. Finalment, es va determinar en quina mesura el ciberassetjament i les variables d'estudi (depressió, estrès percebut i percepció de suport social en els sistemes informals i formals) estaven relacionades entre si.

En aquest treball es troba una prevalença del 23,6% de víctimes de ciberassetjament durant l'últim any. Aquesta prevalença coincideix amb la majoria dels estudis realitzats en els últims anys, que troben una prevalença de victimització que oscil·la entre el 20 i el 30% (Buelga, Cava i Musitu, 2010; Navarro et al., 2013). Les nostres dades van revelar que la freqüència de víctimes entre xiques i xics era semblant, la qual cosa coincideix amb el treball d'Álvarez-García, Núñez, Álvarez, Dobarro, Rodríguez i González-Castro (2011); aquests autors no troben diferències significatives en funció d'aquesta variable. En relació amb l'edat, els resultats d'aquest treball van indicar que quasi la meitat de les víctimes està en el primer cicle d'Ensenyança Secundària Obligatoria (en 1r i 2n d'ESO), un terç en el segon cicle de l'ESO i menys

d'un quart en Batxillerat, de manera que la prevalença de cibervictimització descendeix conforme augmenta l'edat. D'altra banda, s'ha constatat l'existència de diferències significatives entre els grups de contrast (víctimes i no víctimes de ciberassetjament) en totes les variables analitzades a excepció de la percepció de suport social en els sistemes informals, on no es troben diferències entre els adolescents victimitzats i no victimitzats per ciberassetjament. Així, en relació amb les variables psicològiques analitzades, s'observa que les cibervíctimes presenten una major simptomatologia depressiva i estrès percebut respecte als adolescents no victimitzats, i també s'obté una correlació positiva significativa d'aquestes dues variables amb el ciberassetjament. Aquest resultat està en la línia d'altres estudis que indiquen que el dany emocional com a conseqüència del ciberassetjament és molt significatiu, posant en evidència que les víctimes poden experimentar en major grau tristesa, indefensió, frustració, ira, estrès, somatització i aïllament, considerant les mateixes víctimes aquesta experiència com a molt angoixant (Garaigordobil, 2011; Guadix, 2014). A més, en aquesta línia, Navarro, Yubero, Larrañaga i Martínez (2012) suggereixen que els adolescents amb dificultats en les relacions interpersonals, ansietat social i falta d'habilitats socials tenen major probabilitat de ser blanc d'acaçament cibernètic. Per això, en futures investigacions seria interessant aprofundir en aquest resultat, i en particular, analitzar la relació antecedent i conseqüent que es produeix entre els símptomes depressius i l'estrès percebut, i la victimització per ciberassetjament.

Pel que fa a la percepció de suport social, els resultats indiquen que les cibervíctimes presenten puntuacions inferiors a les no víctimes en la percepció de suport per part dels sistemes formals, com poden ser les institucions, els serveis socials o l'escola. Els resultats mostren també una correlació negativa significativa entre aquesta variable i el ciberassetjament. El resultat és coherent amb l'estudi de Li (2007), que indicava que un terç dels adolescents no creuen que les autoritats o els professors siguin capaços d'ajudar-los davant de l'acaçament cibernètic, encara que siguin conscients del problema. El fet que les cibervíctimes perceben menys suport social dels sistemes formals, podria explicar que aquests adolescents no demanen ajuda a les autoritats o les institucions, i, per tant, que el problema del ciberassetjament, lluny de solucionar-se, es faça més greu i es perpetue en el temps.

D'altra banda, els resultats d'aquest treball suggereixen que no hi ha diferències en la percepció de suport social en els sistemes informals entre víctimes i no víctimes de ciberassetjament. Aquests resultats estan en la línia dels trobats per Li (2007), que indica que els amics són les primeres figures a què acudeixen els adolescents quan tenen problemes, la qual cosa podria explicar que no hi hagen diferències entre els grups en ser els iguals, tant per a les víctimes com per a les no víctimes, una de les figures més importants en la vida de l'adolescent, passant la família a un segon pla (Musitu i Cava, 2003). No obstant això, cal ressaltar que en la majoria d'ocasions, quan hi ha agressions, els companys no s'involucren per por de represàlies i de convertir-se en un nou blanc per als agressors (Cuadrado-Gordillo i Fernández-Antelo, 2014). Segons les dades, el 50% de les víctimes no comunica a ningú el problema d'acaçament que està patint, o rares vegades ho fa, perquè des de la seua perspectiva, implicaria un risc major de tornar a ser ciberintimidat (García-Maldonado, Joffre-Velázquez, Martínez-Salazar i Llanes-Castillo, 2011). Aquesta dada, junt amb les investigacions que mostren que les cibervíctimes tenen un sentiment major de soledat i una percepció menor de suport social (Sahín, 2012), situa la víctima en un escenari de vulnerabilitat i d'indefensió significatiu que afecta molt negativament el seu ajust i desenvolupament psicosocial.

A pesar de la rellevància d'aquesta investigació, que proporciona noves dades per a avançar en la comprensió del ciberassetjament, aquest treball compta amb algunes

limitacions que hem de tenir en compte. A causa de la complexitat del fenomen, el caràcter transversal del disseny impedeix establir una relació de causalitat entre les diferents variables considerades en l'estudi. Així mateix, les respostes proporcionades pels adolescents a través d'autoinformes podrien estar subjectes a l'efecte de desig social i de caïres, encara que, en relació amb això, s'ha confirmat que la fiabilitat i la validesa dels autoinformes dels adolescents per al mesurament de conductes de risc és acceptable (Flisher, Evans, Muller i Lombard, 2004).

A pesar d'aquestes limitacions, l'estudi permet fer llum en el coneixement de la problemàtica del ciberassetjament. En investigacions futures, seria interessant abordar la problemàtica en tota la seua complexitat, implicant la família, els agents escolars i autoritats en el coneixement del ciberassetjament, no sols per a saber com afrontar el tractament d'un cas de ciberassetjament, sinó també per a prevenir-lo. A més, els resultats obtinguts en la literatura científica i en aquest treball emfatitzen la importància d'elaborar diferents estratègies que milloren la confiança dels adolescents en els adults per a resoldre aquest tipus de problemes, i fomentar la denúncia de casos de ciberassetjament a les autoritats, quan la situació ho requerisca. Tots els esforços han d'unir-se a fi que l'adolescent víctima de ciberassetjament trobe una eixida a la seua situació, i pugua comptar amb el suport dels altres en la tolerància zero a qualsevol tipus d'intimidació.

Referències

- Álvarez García, D., Núñez, J.C., Álvarez, L., Dobarro, A., Rodríguez, C. i González Castro, P. (2011). Violencia a través de las tecnologías de la información y la comunicación en estudiantes de secundaria. *Anales de Psicología*, 27, 221-230.
- Brolin Låftman, S., Modin, B. i Östberg. (2013). Cyberbullying and subjective health: a large-scale study of students in Stockholm, Sweden. *Children and Youth Services Review*, 35(1), 112–119. doi:10.1016/j.childyouth.2012.10.020
- Brooks, F.M., Magnusson, J., Spencer, N. i Morgan, A. (2012). Adolescent multiple risk behavior: an asset approach to the role of family, school and community. *Journal of public health*, 34 (1), 148-156. doi: 10.1093/pubmed/fds001
- Cuadrado-Gordillo, I. i Fernández-Antelo, I. (2014). Cyberspace as a generator of changes in the aggressive-victim role. *Computers in Human Behavior*, 36, 225-233. doi:10.1016/j.chb.2014.03.070
- Buelga, S., Cava, M.J. i Musitu, G. (2010). Cyberbullying: victimización entre adolescentes a través del teléfono móvil y de Internet. *Psicothema*, 22(4), 784-789.
- Buelga, S., Cava, M.J. i Musitu, G. (2012). Validación de la Escala de Victimización entre Adolescentes a través del Teléfono Móvil y de Internet. *Pan American Journal of Public Health* 32(1)36–42.
- Buelga, S. (2013). El cyberbullying: cuando la red no es un lugar seguro. En E. Estévez (Comp.) *Los problemas en la adolescencia: repuestas y sugerencias para padres y profesionales* (pp. 112 – 134). Madrid: Síntesis.
- Buelga, S. i Chóliz M. (2013). El adolescente frente a las nuevas tecnologías de la información y de la comunicación. *Adolescencia y familia: nuevos retos en el Siglo XXI* (pp. 209 – 228). México: Trillas.
- Flisher, A.J., Evans, J., Muller, M. i Lombard, C. (2004). Brief report: test–retest reliability of self-reported adolescent risk behaviour. *Journal of Adolescence*, 27(2), 207-212. <http://dx.doi.org/10.1016/j.adolescence.2001.10.001>

- Garaigordobil, M. (2011). Prevalencia y consecuencias del cyberbullying: una revisión. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 11(2), 233-254.
- García-Maldonado, G., Joffre-Velázquez, V.M., Martínez-Salazar, G.J. i Llanes-Castillo, A. (2011). Cyberbullying: forma virtual de intimidación escolar. *Revista Colombiana De Psiquiatría*, 40(1), 115-130. doi:http://dx.doi.org/10.1016/S0034-7450(14)60108-6
- Guadix, M.G. (2014). E-impacto del uso de las tecnologías de la información y la comunicación en la salud mental. *FMC - Formación Médica Continuada En Atención Primaria*, 21(8),454-463. doi:http://dx.doi.org/10.1016/S1134-2072(14)70819-9
- Herrero, J., & Meneses, J. (2006). Short web-based versions of the perceived stress (PSS) and center for epidemiological studies-depression (CESD) scales: a comparison to pencil and paper responses among Internet users. *Computers in Human Behavior*, 22(5), 830-846. doi:10.1016/j.chb.2004.03.007
- Herrero, J. i Gracia, E. (2007). Measuring perceived community support: factorial structure, longitudinal invariance, and predictive validity of the PCSQ (Perceived Community Support Questionnaire). *Journal of Community Psychology*, 35 (2), 197–217.
- Hinduja, S., & Patchin, J.W. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives of Suicide Research*, 14(3), 206-221.
- Katzer, C., Fetchenauer, D. i Belschack, F. (2009). Cyberbullying: who are the victims? A comparison of victimization in Internet chatrooms and victimization in school. *Journal of media Psychology*,21(1), 25-36.doi:10.1027/1864-1105.21.1.25
- Li, Q. (2007). New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools. *Computers in Human Behavior*, 23(4), 1777-1791. doi:10.1016/j.chb.2005.10.005
- Mendoza, L. (2012). Acoso cibernético o cyberbullying: acoso con la tecnología electrónica. *Pediatría de México*, 14(3), 133-146.
- Musitu, G. i Cava, M.J. (2003). El rol del apoyo social en el ajuste de los adolescentes. *Intervención Psicosocial*, 12 (2), 179-192.
- Navarro, R., Serna, C., Martínez, V. i Ruiz-Oliva, R. (2013). The role of Internet use and parental mediation on cyberbullying victimization among Spanish children from rural public schools. *European Journal of Psychology of Education*, 28(3), 725-745. doi: 10.1007/s10212-012-0137-2
- Navarro, R., Yubero, S., Larrañaga, E. i Martínez, V. (2012). Children's cyberbullying victimization: associations with social anxiety and social competence in a Spanish sample. *Child Indicators Research*, 5(2), 281-295. doi: 10.1007/s12187-011-9132-4
- Patchin, J.W. i Hinduja, S. (2011). Traditional and nontraditional bullying among youth: a test of general strain theory. *Youth & Society*, 43, 727–751. doi:10.1177/0044118X10366951
- Price, M. i Dalglish, J. (2010). Cyberbullying: experiences, impacts and coping strategies as described by Australian young people. *Youth Studies Australia*, 29(2), 51. Risk. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71, 528-539.
- Riebel, J., Jaeger, R.S. i Fischer, U.C. (2009). Cyberbullying in Germany—an exploration of prevalence, overlapping with real life bullying and coping strategies. *Psychology Science Quarterly*, 51(3), 298-314.
- Sabella, R.A., Patchin, J.W. i Hinduja, S. (2013). Cyberbullying myths and realities. *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2703-2711. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2013.06.040

- Sahín, M. (2012). The relationship between the cyberbullying/cybervictimization and loneliness among adolescents. *Children and Youth Services Review*, 34(4), 834-837. doi:10.1016/j.childyouth.2012.01.010
- Schneider, S.K., O'Donnell, L., Steve, A. i Coulter, R.W. (2012). Cyberbullying, school bullying, and psychological distress: a regional census of high school students. *American Journal of Public Health*, 102(1), 171-177. doi: 10.2105/AJPH.2011.300308
- Ybarra, M.L., Diener-West, M. i Leaf, P.J. (2007). Examining the overlap in Internet harassment and school bullying: implications for school intervention. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), 42–50. doi:10.1016/j.jadohealth.2007.09.004